

11. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. – М.: Высш. школа, 1963. – 364 с.
12. Русская грамматика: В 2-х т. – М.: Наука, 1980. – Т. II. – Синтаксис. – 709 с.
13. Слинсько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
14. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.
15. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана”. – 2000. – 750 с.
16. Фурашов В.И. О синтаксической категории определения в современном русском языке // Проблемы учебника русского языка как иностранного. Синтаксис. – М.: Русский язык, 1980. – С. 276-295.
17. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л.: Учпедгиз, 1941.

Г.О.Козачук

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК З ПРИЙМЕННИКОМ В У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Грамматичні значення відмінків мають складну і різнопланову структуру. Передусім це можна пов'язати з тим, що за кожним відмінком закріплене те чи інше синтаксичне значення, яке виражається або за допомогою флексій, або флексій з прийменником.

Семантика відмінків розкривається у морфології і синтаксисі. Морфологічне значення їх залежить від місця у відмінковій парадигмі. Конкретного значення відмінок набуває лише у синтаксичних зв'язках, тобто, коли виконує певну синтаксичну функцію. І в реченні чи словосполученні граматичне значення відмінка виступає самостійним елементом певної синтаксичної структури. Відмінки не мають єдиного семантико-граматичного значення, тобто вони є полісемантичними, хоч за кожним з відмінків у мові закріпилося якесь основне значення. Наприклад, місцевий відмінок виражає місце дії (*в лісі, на дорозі, при будинкові*), хоч може також виражати час дії (*у цьому році, на наступному тижні*), спосіб дії (*цитувати по пам'яті, співчувати по щирості*), знаряддя дії (*грати на бандурі, працювати на верстаті*), об'єктне значення (*розумітися на фінансах*). Іноді місцевий відмінок виконує атрибутивну функцію (*сусідка по дачі, колега по кафедрі*).

Специфіка місцевого відмінка полягає в тому, що він не має безприйменникових форм. Його відмінкова парадигма у структурі речення переважно пов'язується з локально-просторовим обставинним значенням [10, 346], яке виражається через поєднання просторових [4, 203] прийменників **в(у), на, по, при, о, об** і флексій іменників відповідного роду і числа. Просторові прийменники разом з семантично нейтралізованими відмінками виражають статичність з проекцією на просторові параметри [3, 200].

Прийменники – обов'язковий і невід'ємний формант вираження семантики місцевого відмінка, первинною функцією якого є функція слабкокерованої форми, тому цей відмінок не обов'язковий при дієслові. Отже, на основі первинної функції

формується основне значення його – субстанції, відносно якої чи в межах якої відбувається дія (на поверхні чи в середині) [8, 71].

Прийменники разом з флексіями утворюють складну відмінкову парадигму, яка здатна у реченні чи словосполученні виявити багатогранну семантичну систему місцевого відмінка. І.Р.Вихованець зазначає, що „не всі вживання місцевого відмінка стосуються власне відмінкового функціонування” [5, 79]. На його думку, до власне відмінкових функцій можна віднести тільки ті семантико-синтаксичні функції, які зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката і пов’язані зі значенням предметності „в її варіаціях статичної й динамічної локативності, інструментальності, об’єктності й суб’єктності” [5, 79]. Але місцевий відмінок має ще продуктивні обставинні значення, які виходять поза межі семантико-синтаксичного іменникового функціонування „і засвідчують синтаксичний ступінь переходу іменників у прислівники” [5, 79].

У статті розглядаються синтаксичні функції місцевого відмінка лише з прийменником **в**, бо конструкції з прийменником **в** належать до найтипівіших синтаксичних його функцій. Вони становлять центр власне відмінкового функціонування – локативного, інструментального, об’єктно-суб’єктного, які регулюються семантико-синтаксичною валентністю відповідних предикатів.

Аналіз фактичного матеріалу теж підтверджує, що серед п’яти прийменників, які разом із закінченнями утворюють форму місцевого відмінка, найчастіше вживається прийменник **в** (для порівняння: із 432 речень – 242 (в), 112 (на), 52 (по), 23 (при), 2 (об), 1 (к)). Ядром значення місцевого відмінка з прийменником **в** є власне обставинне, хоч, значно рідше, буває об’єктно-суб’єктне та атрибутивне. Синтаксичне значення місцевого відмінка з прийменником **в** залежить передусім від семантики самого іменника та іншого слова (найчастіше дієслова-присудка), з яким він перебуває у семантико-граматичних зв’язках і відношеннях. К.Г.Городенська зазначає, що прийменниково-відмінкова форма перебуває у слабкому зв’язку з дієсловами **бути, опинитися, перебувати, міститися, розташовуватися**, семантика яких спрямована у локатив, тобто на місце перебування предмета [1, 42]. А обставина місця вказує на те, що дія або стан локалізується [11, 211]. Власне обставиною цей відмінок буває за умови, коли іменники мають такі основні значення:

а) необмеженого або нечітко обмеженого простору [6, 76]: *Моє тіло співає, як жайворон в небі* (Валеріан Поліщук); *В небі білоткані хмароньки-вітрила, хвилі оксамитні вистеле блакить* (В.Чумак); *Це було у тому місті, Що саме його наймення Бодем серце нам стискає Ніби пісня журавлина У безумних небесах...* (М.Рильський); *В небі чистім і прозорім Сонце сяє, Наче в морі в жовтім житті Хвиля грає* (М.Рильський); *Весна іде! В повітрі молодому Далекий крик мандрівних журавлів Вже розітнувся: ключем вони додолу У рідний край летять з чужих країв* (Б.Грінченко); *Щоб робити у природі щирий рай, Рано з сонцем ти під сонцем йшла у гай* (Я.Щоголів); *Хто ж од нас у світі дужчий...* (П.Тичина); *Немає, мабуть, такого озерецька в нашім краю, немає такого закутка в плавнях, де б не полохала качок його богатырська постать* (О.Гончар); *Осінь ходить, яблука золотить. Я приїхав у незнаний край* (М.Рильський); *Це вже було у якійсь країні, Але не знаю я в якій* (М.Рильський). При іменниках **край, країна (держава)** наявне обов’язкове означення (**рідний, незнаний, наш, якийсь**);

б) умовно обмеженого простору: *Цілий день учора проблукав у полі, з вітром навздогінки бігав навмання* (В.Чумак); *Десь підвода далека в полях гуркотить...* (М.Рильський); *Забовваніє у брилі Вівчар в степу серед толоки...* (Л.Глібов); *Тихо й урочисто було в парку* (Ю.Смолич); *Сонце сховається в морі, троянди запахнуть п'яніше* (М.Рильський); *У горах, серед каменю й снігів...* *Мисливська хатка – притулок орлів* (М.Рильський); *В селі* моєму *топлять, Ясні дими стоять* (М.Рильський); *Всі вулиці в Вербівці* ніби зумисне *обсажені високими вербами* (І.Нечуй-Левицький);

в) природного й окультуреного ландшафту, рослинних заростей: *Соловейко в садку* *Тьохка пісню дзвінку...* (В.Самійленко); *Хмаронька небо кругом обложила, Вітер запав і не гра у гаю* (І.Манжура); *Не називаю її раєм, Тії хатиночки у гаї* *Над чистим ставом край села* (Т.Шевченко); *Так пара горличок невинних Летять спастись в лісах* *обширних од злого кібчика когтей* (І.Котляревський); *Були багаті. Високі на горі палати, Чималий у яру ставок, Зелений по горі садок* (Т.Шевченко); *Сербин перестрибнув низенький штахет і опинився в палисаднику* (Ю.Смолич); *Немилосердно палило сонце, коники сюрчали в сухому полині* (М.Рильський); *За те вони [пани] дрова возили, В болотах очерет косили, Носили в пекло на підпал* (І.Котляревський); *Справді, ніби стежки якісь в очереті – сюди й туди ведуть* (О.Вишня); *Я прийшов з тобою попрощатись... – Що ж – прощай. Забудь мотиви вітру. У куцах, у тінях, у глибинах* *Любого колись, старого парку* (В.Еллан (Блакитний)); *Обрій у хмаринках. Навколо стерня, а в стерні – волошки...* (В.Чумак); *Барвінок стелеться в траві; В зеленій свіжій мураві* *Рясніють квітоньки...* (М.Вороний);

г) обмеженого простору, приміщення [2, 49]: *В хаті* *стояла задуха, пахло сухими васильками, якісь тіні ходили по стінах у присмерку* (М.Коцюбинський); *Які зів'ялі червоні айстри – останні квіти палких пожеж. В блакитній залі туманний настрої* (В.Чумак); *Зоря, як птиця, б'ється об колони в залі...* (В.Сосюра); *Спить спокійно у другій кімнаті кароокий, смуглявий синок* (В.Сосюра); *В клітці є пити, їсти і хороше сісти, та немає волі* (Номис); *У клубі вечір і вогні гірляндами...* (В.Сосюра); *День так і минув: біля воза до обіду провозилися, по обіді в клуні* *віяли зерно* (А.Головко); *І шум, і співи в коридорі – курсанти з лекції ідуть* (В.Сосюра); *Весело вам, дітки, В горницях просторих; Їстоньки чи питки – Всього є в коморах* (П.Грабовський); *Так і живемо: я в своїм курені, а син поки що окремо* (І.Муратов); *Було собі ягня, потішненьке таке, В кошарі* *не було такого* (Л.Глібов); *У кузні – ще раз – вдруге вдарив молотком коваль по ковадлі* (А.Головко); *У тебе в хаті, Параско, як у сажу* (Г.Барвінок); *Мені снилось: я мельник в старому млині* (М.Рильський); *В сінях* *зачувся гамір, в хату увійшов Сергій і ще хтось у довгому чорному пальті* (Г.Тютюнник); *А в городі младиї вдови В своїх світлицях, чорноброві, Запершись плачуть* (Т.Шевченко); *Зібравшись увечері в спальні, дівчатка з замиранням серця питали одна в одної, чи немає завтра якого посту* (О.Донченко); *Ой не можу в стайні спати, бо рохкочуть свині* (Коломийка); *В пустій стодолі й горобці не тримаються* (Прислів'я); *Посла війська Запорозького цар московський прийняв у золотій палаті* (П.Панч); *Честь і шана всім трудящим В кузні, шахті* *чи з серпом* (П.Грабовський); *Він був у чудеснім настрої. Насвистував вальс, який тепер щодня грали у цирку...* (М.Коцюбинський); *Ми пообідали в чайній* (С.Журахович); *У затишній чайхані, на розстеленій на землі скатертині люди пили чай у білих*

фарфорових піалах (З.Тулуб); **В каплиці**, оздобленій гранітом і мармуром, в родовому могильному **склені** Ганських, моторошно і холодно (Н.Рибак); Антося радила **Ваті їхати до Києва і вчитись у консерваторії** (І.Нечуй-Левицький); Вона так часто пробуває **в костьолі**, що коли я стрічаю її потому, у мене у вухах гудуть органи (М.Коцюбинський); Дмитрик лежить **у лікарні** (М.Коцюбинський); **В найбагатшій крамниці** Два купці сиділо... (С.Руданський); **У майстерні** Саливона Глека було вогко й незатишно, як і в будь-якій старій **гончарні** (О.Ільченко). Варто зазначити, що прийменник „**на**” більше в’яжеться з назвами відкритого простору, а **в(у)** – закритого, більш обмеженого” [7, 88].

Часто перед обставиною місця у формі місцевого відмінка з прийменником **в** наявна вже обставина, виражена або займенниковими прислівниками (**тут, там, всюди**), або іншими прислівниками загального значення, яке уточнюється, конкретизується прийменниково-відмінковою формою [2, 241]: **А тут, у набридлому місті**, Лише люди та дим (М.Рильський); **А там, у ярочку**, вода тече (Нар. пісня); **Справді внизу, в заростях** широколистої ліщини, причаїлась людина (М.Стельмах).

Місцевий відмінок з прийменником **в** може бути обставиною часу. Найчастіше це буває, коли вона виражена деякими іменниками темпоральної семантики, зокрема, назвами місяців: **Найнижча температура у січні** найчастіше буває всередині місяця (Газета); **Цілий січень** була чудова погода...; **В лютому** вже не так (Леся Українка); **Ані крихти снігу, ... скрізь вода, капає, мов у березні** (М.Коцюбинський); **У квітні**, особливо після теплої дощу, на очах оживає природа, одягає землю в зелені шати (Журнал); **Була веселенька, як день у маї місяці** (Г.Квітка-Основ’яненко); **Спека, як у червні**, аж голова болить од жароти (М.Коцюбинський); **Я міг би приїхати [в Криворівню] в липні**, не раніше (М.Коцюбинський); **Верес квітне довго: з серпня по жовтень, але найбільша його сила в дев’ятому місяці року – у вересні** (Журнал); **Одного осіннього хорошого вечора в листопаді ... у неділю сиділа собі господиня Солошина й сусіда її коло двору** (П.Мирний); **В листопаді і в грудні** мене не було у Львові (І.Франко).

Обставиною часу є також іменники з загальним темпоральним значенням типу рік, століття, період та інші, які вживаються з обов’язковими препозитивними атрибутами, утворюючи семантично нерозкладні словосполучення: **Дія діялась у двадцятих роках XIX віку** (І.Нечуй-Левицький); **В Криму вулканічна діяльність відбувалась у юрському періоді мезозойської ери** (Журнал); **У вісімнадцятому столітті** латинською мовою писав частину своїх листів і віршів Г.Сковорода (Журнал).

Місцевий відмінок з прийменником **в** у структурі речення може виконувати не лише основну свою функцію обставини, але й непрямого додатка, якщо перебуває із залежним словом в суб’єктно-об’єктних відношеннях, має переважно об’єктне значення, яке детермінується семантикою дієслова-присудка (*розумітися у (на) мистецтві; наполягати на продовженні (дослідження)*) [12, 61]. Фактичний матеріал дає підстави зазначити, що у ролі додатка в місцевому відмінку з прийменником **в** може виступати не кожний іменник, а лише певної семантики. Це насамперед іменники, які називають почуття, переживання, фізичний чи психічний стан, абстрактні поняття, і пов’язуються вони, як зазначає О.Синявський [9, 275], теж з дієсловами певної семантики: *Щастя ходить, і серця золотить, І в знеможі клонить комиші* (М.Рильський); *Україно! Україно! Це ти в стражданнях там не спиш*

(П.Тичина); *І бачу я: в тривожному тремтінні Поганська ніч лягла на чорний бір* (М.Бажан); *Як радісно, що Київ наш осінній, Хоч довгу путь у світі перейшов, Весь у труді, в натхненні, у горінні, Весь на риштованнях нових будов* (М.Рильський); *Хіба не бачите, що небо голубіє, Що сонце ранками всміхається ніжніш, Що вся земля в якімсь чеканні дивнім мліє І легше дихає, і дивиться ясніш* (О.Олесь); *В тому чеканні (і в дощах) минув тиждень...* (Л.Українка); *Ой не крийся, природо, не крийся, Що ти в тузі за літом, у тузі* (П.Тичина); *Перепеленят перепелиці Обняли тісніше у тривозі* (М.Вінграновський); *І цілу ніч щось тихо шарудить, і чорні вікна стигнуть в переляках* (Л.Костенко); *...тут на землі я шукаю хоч слід роду мого у плачах і легендах!* (Л.Костенко); *Дрімає сад в міцних обіймах сну...* (В.Кобилянський); *Тільки зорі, викупані в щасті, З моря я назад не принесу* (Д.Павличко); *Ми розминулись в часі і в просторі* (Л.Костенко); *Та мить таку я пережив одну, Одно таке у пам'яті відбилось...* (М.Рильський).

Переважна більшість іменників, які виражають почуття, переживання, психічний стан, абстрактні поняття, утворені від дієслівних чи прикметникових основ (наприклад: *знемога, страждання, тремтіння, натхнення, горіння, чекання, тривога, плач, переляк, пам'ять, туга, щастя* та ін.). Вони у граматичній структурі речення виконують функцію додатка, а не обставини місця тому, що їх семантика пов'язана не з локалізацією, а з об'єктом чи, рідше, суб'єктом. У реченні ці іменники з прийменником **в** у місцевому відмінку з дієсловами-присудками перебувають не у локальних, а в об'єктних відношеннях. При цьому дієслова-присудки переважно метафоризовані, тобто мають не пряме, а переносне значення чи переносне вживання.

У місцевому відмінку з прийменником **в** функцію додатка виконують іменники на позначення явищ природи, рослинного світу: *І, мов весною, по ливних дощах Стоїть у росах, відновитись хоче Брунатний лист на паркових куцах* (М.Зеров); *В бризках променя купаються Вже прив'ялі квітки...* (В.Ярошенко); *Тільки в мряці тонуть села, і уява мари плодить* (І.Франко); *В пахучій хмарі дощової глици стоїть туман, як небо на землі* (Л.Костенко); *Замовкло поле стоголосе В обіймах золотої мли* (М.Рильський); *У туманах ти [природо] спиш. А чогось так сичі Роздиралися в лузі* (П.Тичина); *Двори стоять у хуртовині айстр* (Л.Костенко); *Вже в стільниках стерні немає меду сонця* (Л.Костенко).

Місцевий відмінок іменника з прийменником **в** виступає у функції додатка і тоді, коли іменник означає назви одягу, взуття та їх частин як у прямому значенні, так і в метафоричному: *Одітий він по-міщанському: у довгому сукняному чекмені, що спадав аж до самих чобіт, у широкій смушевій шапці книшем* (П.Мирний); *Не ті се, що в цвітних жупанах, В кармазинах або сап'янах; Не ті, що з книгами в руках; Не рицарі, не розбишаки; Не ті се, що кричать „і паки”, Не ті, що в золотих шапках* (І.Котляревський); *Сонечко – в панамці, у брилі, в пілотці, Небо вихорошується у ясній сорочці. Ще ультрамаринове тчеться полотно, Хоч в разках калинових луг горить давно* (І.Драч); *В хустках всміхаються личка жоржин; В смушки сховались коралі шипшин* (О.Олесь); *Сьогодні ще стоїть вона в вінку терновім, Але вже сплетено лавровий їй вінок* (М.Рильський); *В ряднах нап'ятих стоять нагідки, Всі чорнобривці наділи шапки* (О.Олесь); *Розцвівся пишно мій садок. Рясна черемха і бузок, І яблуневий цвіт В своїм убранні молодім Блищать на сонці золотім...* (М.Вороний); *Бо це ж тобі не дворики ольвійські, жінки в сандалях і тварини свійські* (Л.Костенко).

У функції додатка виступає місцевий відмінок з прийменником **в** та іменниками на позначення рідких, сипучих тіл чи інших речовин: *Дзвенять у відрах крижані кружальця* (Л.Костенко); *Несе Полісся в комишах гриби* (Л.Костенко).

Додатками виступають окремі іменники на позначення частин тіла, якщо вони вживаються у прямому значенні: *Довге стебло путається, великий серп не рухається в маленькій руці...* (М.Коцюбинський); *Вогкий холод зціплював кров у жилах, доймав до костей* (М.Коцюбинський); *Скільки доброти було в обличчі, Скільки мудрості в очах було, Як дивився приятелеві в вічі Любий наш Михайлович Павло!* (М.Рильський); *Славці не вкладалися в голову, що батько її не такий...* (С.Чорнобривець)

Отже, синтаксична функція місцевого відмінка не обмежується тільки основним його значенням – обставиною місця. За відповідних умов він виступає виразником інших другорядних членів речення. У статті проаналізовані лише основні синтаксичні значення місцевого відмінка (і лише з прийменником **в**), однак фактичний матеріал засвідчує наявність у багатьох випадках не чітко виражених, синкретичних значень, які вимагають окремого аналізу й теоретичного обґрунтування в окремій статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – 335 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 348 с.
3. Вихованець І.Р. Прийменникова система в українській мові. – К.: Наукова думка, 1980. – 286 с.
4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. Вихованець Іван, Городенська Катерина. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
6. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Радянська школа, 1965. – 283 с.
7. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського. – Т.ІІ. – К.: Радянська школа, 1951. – 408 с.
8. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К.: Вища школа, 1983. – 264 с.
9. Синявський Олекса. Норми української літературної мови. – Харків-Київ: Держ. вид-во „Література й мистецтво”, 1931. – 368 с.
10. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.
12. Русановский В.М., Жовтобрюх М.А., Городенская Е.Г., Грищенко А.А. Украинская грамматика. – К.: Наукова думка, 1986. – 360 с.
13. Шелякин М.А. Функциональная грамматика русского языка. – М.: Русск. яз., 2001. – 288 с.